(З життя одного розбійника)

Село Белимел розкинулось на голому пагорбі, приблизно в годині ходу на північ від Чипровців, у колишній Берковській окрузі. Південну частину села перетинає річка Огоста, що бере початок неподалік, на СтараПланині, саме на схилах Браткової гори. Отже пагорб, на якому розкинувся Белимел, геть голий; так само голі й рівнини, що тягнуться на північ від нього, і лише на південь відкривається гарний краєвид. Хвилясті передгір'я й відроги Стара-Планини вкриті здебільшого густими зеленими лісами або лісосіками, як їх іще називають у Берковській окрузі; зелені долини, прохолодні западини, тінисті ліси, веселі річки й струмочки оживляють цей гірський край, багатий вином, малиною й мармуром... Нема нічого приємнішого для мандрівника, поета, любителя природи, а надто болгарської природи, як їхати конем по чудесному безлюддю цього лабіринти краси та божої благодаті! То опинишся в якомусь глухому лісі, де тобі стелиться лише вузенька — заледве крок шириною — стежина і де живуть гайдуцькі перекази, бо за турецьких часів цей дикий край славився гайдуками[1]; то потрапиш у чарівну мальовничу долину, таку собі ідилічну Аркадію; то переїдеш прозорий струмок — і тебе знову поглине лісова гущавина, де ти змушений залишити повід і обома руками відхиляти нависле гілля, щоб звільнити прохід; або ж зупинишся послухати солов'їв, які повнять щебетом ліс і звеселяють глухе безлюддя; то перед тобою зблисне гомінлива Огоста — і ти, зачудований, їдеш її звивистими берегами, аж поки над зеленим верхів'ям лісу не майне перед тобою, ніби якась альпійська вілла, усамітнений монастирчик, що привітно дивиться на тебе й запрошує до свого гостинного лона порозкошувати якусь часину в незрушному спокої його мурів. Це Чипровський монастир святого Івана Рильського. Ти входиш. Зустрічає тебе поважний старий, ігумен, і по перших привітаннях заводить тебе до церковки, де ти, перехрестившись, опустиш на пангар своє пожертвування; після цього старий з благоговійним завзяттям покаже тобі якісь лики святих з виколотими очима і розповість, що це богохульство вчинив під час сербсько-турецької війни страшний Пашаджик[2]; потім ви залишите церковку й опинитесь у невеличкій

кімнатці, схожій на капличку. Там під стіною складено купою черепи, що страхітливо дивляться на тебе великими дірками, в яких колись були очі. Це наші мученики, що загинули в котрійсь із воєн між турками й австрійцями в минулому чи позаминулому сторіччі; це все черепи побожних християн, але є серед них декілька, що належали болгарським розбійникам, страшним відчайдухам-месникам, які гинули від турецьких куль і яких монастирська братія благочестиво прилучала до лику святих мучеників за віру... Ви, певне, гадаєте, що історичні реліквії святої обителі на цьому вичерпуються? Чекайте, старий виводить вас із монастиря, і ви йдете вниз до невеликої галявини, край якої піниться Огоста; старий каже вам, що на цій галявинці Кекеров поставив був свою гармату, щоб не пропустити турків тісниною, яка веде до монастиря; але чи то гармата була нікудишня, чи то гармаш кепський, та тільки граната від першого й останнього пострілу навіть річки не перелетіла, тобто впала за кілька кроків від жерла гармати...

І далі старий розповість із слізьми на очах про те, що сталося тут після відступу Кекерова, та про жахи, яких він, ігумен, був свідком!.. Ти дослухаєшся до слів старого, а зір і душа твої у захваті блукають по чарівних навколишніх краєвидах...

Зрозуміло, що вирушати на такі прогулянки й відвідувати ці чудові гірські закутки в Західній Болгарії мандрівник міг би лише після Звільнення, тому що раніше ці місця були дуже небезпечні для самотнього подорожнього, котрий відхиляється від битих шляхів у пошуках поезії недоторканої природи.

Гайдуцькі ватаги безперестанку снували в цих краях, наганяючи страху на купця чи міщанина, та й взагалі на кожного, хто відважувався проїжджати тут у своїх справах, хоч би він був і болгарин. Спішу пояснити, що ті розбійники були не турки: турки-розбійники жили по містах, під захистом стін своїх будинків і турецької влади. А ті розбійники, які шукали заступництва в лісових хащ і диких гір, були болгари. Можна сказати, що цей куточок Болгарії був останнім пристановищем тих лісових пташок.

Але вернімося в Белимел. У серпні 1862 року до рук турецьким жандармам потрапила одна така лісова пташка — Славчо-белимелець, або як його просто називали — "Белимелець", розбійник з ватаги Минчо-воєводи. Як свідчить його прізвисько, родом він був з Белимела. До того, як Славчо, залишивши своє село і свій дім, подався в гори, він був мирним роботящим виноградарем; нікому б і в голову тоді не прийшло, що цей спокійний белимелець стане розбійником. Але доля грає людиною. Одного разу, посперечавшися з якимось своїм родичем за клапоть лісової пущі, Славчо схопився з ним і, сам не знаючи, як це сталося, штрикнув ножем... Після цього він утік і пристав до ватаги Минчо-воєводи, яка вже кілька років лютувала в цих краях. Багато злочинів, багато грабунків і вбивств уже було на совісті завзятих хлопців, а нікому не вдавалося зловити їх. Саме за місяць до пригоди Славчо вони пограбували пошту, що везла з Видина до Софії близько ста тисяч державних грошей; три жандарми, що супроводжували пошту, загинули. Але після цієї великої удачі настали для ватаги тяжкі часи. У всі кінці було послано сильці військові загони.

І ось напередодні описуваних подій ватагу застукали біля села Влашко, трьох убили, інші розбіглися, а двоє потрапили в полон; один з них був Славчо. Другий, тяжко поранений, сконав, коли йому добряче всипали, та зате з нього встигли вирвати зізнання про місце, де заховано гроші державної скарбниці. їх закопали десь поблизу Белимела... Але перш ніж устигли дізнатися, де саме, розбійник помер.

Село заціпеніло від жаху, коли появилися десять жандармів з рушницями, націленими у спину Славчо, який ішов попереду із скрученими назад руками.

Було це в останні дні серпня. Гарячий піт упереміш із цівками крові збігав по дебелій шиї й широкому засмаглому обличчю спійманого розбійника. А був то велетень, яких нерідко викохує цей край: у його жилавих руках, різко закручених назад і туго перевитих разів із десять мотузом, немовби нуртувала разюча сила Самсонової правиці. Здавалося, якби вони зненацька розв'язались, то повалили б за одним махом усіх

конвоїрів... Та й справді, невдовзі стало відомо, що Славчо дорогою двічі намагався розірвати мотуз, але марно. І криваві рани на шиї, завдані тупими боками ятаганів, саме й з'явилися при тих спробах звільнити лікті від мотуза, а шию від зашморга. Упевнившись, що будь-які зусилля марні, він поклався на долю і йшов тепер слухняно попереду жандармів, але жоден звук, жодне благальне слово не зірвалося з його вуст, хоч турки й далі били його, вже без потреби й без причини.

Найскаженішими серед турків був Ахмед-ага, десяцький. Коли входили в село, він вигукнув:

— Ось воно, зміїне гніздо! І ми розтрощимо його дощенту, щоб не плодило такого смердючого гаддя!

Звичайно, свою погрозу Ахмед-ага не мав наміру здійснювати, а проте вона означала, що в селі зчиниться шарварок, почнуться вбивства, грабунки, ґвалтування, як завжди в таких випадках.

Вулиці спорожніли.

Коли конвой проходив мимо одного двору, з хвіртки вискочила розпатлана жінка й пронизливо закричала:

— Славчо! Славчо!

Славчо обернувся до молодиці (це була його дружина), глянув на неї байдуже і знову опустив очі.

— Славчо! Славчо!

Тоді він обернувся й суворо сказав:

— Мовчи, Велкано!

Велкана, як божевільна, пленталась за ним.

Один з жандармів нахилився, назбирав каміння і, лаючись, почав жбурляти на неї, мов на собаку.

Велкана з розпачливим криком зникла у дворі.

Надвечір жандарми під орудою Ахмеда-аги, нібито шукаючи схованих по хатах розбійників та допитуючи господарів, учинили селу таку розправу, що воно заволало пробі... Ми не будемо розповідати про всі жорстокі й ганебні подвиги жандармів. Славчо був белимелець, і це давало їм право розперезатись у злощасному болгарському селі так, щоб досхочу вдовольнити свою звірячу мстивість, пожадливість і тваринну хіть...

Оскільки було вже пізно і жандарми потомилися від лі буде значно безпечніше, ніж плентатись у якесь інше. А рано-вранці вони вирушать у путь, щоб завидна дістатися до Берковиця. За притулок для себе і за в'язницю для полоненого турки вибрали дім чорбаджі[3] Недю. Найбільший у селі, з двором, огородженим кам'яною стіною, він мав міцні двері, що замикалися на не менш міцні замки. А крім того, чорбаджі Недю був такий відданий туркам і такий кровопивця християн, які траплялися хіба що в ті часи.

Ахмед-ага з жандармами розташувався в одній, найпросторішій кімнаті, вікна якої могли правити за бійниці. Славчо кинули в підвал, завбачливо спутавши йому руки ще одним мотузом і взявши двері на міцний засув. На сходах поставили вартового.

Ніч була безмісячна, але ясна. Коли майже всі поснули, Ахмед-ага встав, сунув за пояс два пістолі й ятаган, узяв ліхтарика і вийшов. Пройшовши через сіни, де розгорялася жаровня, він штурхнув ногою напівсонного вартового, відімкнув двері підвалу і ввійшов до полоненого. І ті жандарми, що лишилися нагорі, і вартовий на сходах знали, що

Ахмед-ага за звичкою подався о цій порі допитувати розбійника. Ахмед-ага був великий мастак проводити слідство: його жорстокість не поступалася винахідливості в мордуванні й тортурах, за допомогою яких він виривав зізнання в розбійників болгар. Цього разу він нікого не покликав допомагати і, очевидно, недарма.

Славчо стояв, спершись об стіну, голова його безсило впала на груди; він не міг підперти її руками, бо вони були зв'язані за спиною, і присісти теж не міг, бо іншим мотузом був прив'язаний попід пахви до стовпа.

Стрепенувшись, Славчо відкрив очі, здивовано глянув перед себе й відразу збайдужів. Певно, він зрозумів, навіщо прийшов сюди цей скажений турок, але залишився спокійний і знову незворушно втупився в землю. Тільки на лобі в нього раптом виступив піт.

Ахмед-ага з ятаганом у руці підійшов до Славчо і крикнув:

— Слухай, гяуре!

Славчо підвів голову й випростався на затерплих, ослаблих ногах. Своїм гігантським зростом він на три голови здіймався над невисоким Ахмедом-агою і впирався в стелю. Схожий на могутнього звіра, він, хоч і міцно зв'язаний, нагонив страху своїм величезним тілом. Та Ахмед-ага знав, що боятися нема чого. Очі його лиховісно палахкотіли, впиваючись у Славчо, який незворушно дивився в землю.

— Розповідай усе як є! — сказав Ахмед-ага.

Славчо блимнув на нього і знову втупився в землю.

— Мовчиш, шолудивий пес? — сердито вигукнув турок.— Жаровня розгоряється.

Від цих моторошних слів — "жаровня розгоряється" — стало б терпко навіть кам'яному серцю. А Славчо, як розбійник, знав краще, ніж будь-хто, навіщо розпалюють жаровню. Струмки поту ринули по його щоках, але він мовчав.

— Слухай сюди! — гаркнув Ахмед-ага.

Славчо втупився в нього.

— Кажи, де видинська скарбниця?

— Не знаю.

— Ну, то зараз ти пригадаєш...— просичав Ахмедага, ударивши Славчо тупим боком .ятагана по зв'язаній правій руці.

Удар був такий сильний, що почувся виразний сухий стук об кістку ліктя. Славчо болісно скривився.

Ахмед-ага кілька разів повторював запитання й погрози, але марно. Розбійник і словом не обмовився про місце, де були закопані гроші.

Турок осатанів. Йому хотілося почути без свідків про заповітне місце, а воно ж, напевне, десь неподалік.

А що Славчо мовчав, то пора було вдатися, як завжди, до тортур; але тоді довелося б гукнути помічників, і вони стали б свідками неминучої сповіді Славчо.

Турок нетямився від люті.

— Кажи!

— Не знаю.

Ахмед-ага замовк на кілька хвилин, ніби розмірковував, з яких тортур почати.

Раптом очі Славчо пожвавішали і проясніли. На його обличчі, досі безживному й незворушно-байдужому до всього, що стосувалося його долі, з'явився енергійний вираз; якась несподівана фатальна рішучість нараз пойняла душу зв'язаного розбійника, і він сміливим зором глянув згори просто на турка.

Ахмед-ага з задоволенням помітив, що апатичний настрій полоненого розвіявся; він зрозумів, що Славчо із страху перед муками вирішив заговорити.

І Ахмед-ага не помилився.

Славно сказав:

— Я знаю, де закопано гроші.

— Де?

Очі турка спалахнули невситимою жадобою і прикипіли до Славно.

— Ми закопали гроші тут, недалеко...

— Тут? Недалеко від Белимела?

— Так.

— Це саме казав і той собака, що здох увечері. Ти розкажи точніше.

Славно не відповів.

— Ну то кажи ж!

— Що?

— Все кажи. І пам'ятай: збрешеш — три шкури спущу,— пригрозив Ахмед-ага.

Славно не відповів.

— Чого замовк?

— Як же я тобі поясню, коли ти не знаєш наших місць? Тут словами не поясниш.

— А як називається те місце?

— Синій берег.

— Де це? Я не знаю ніякого Синього берега.

— Біля річки, над одним каменем...

Ахмед-ага замислився. Його обличчя аж мінилося від хвилювання. Певно, спокуса прихопити собі бодай половину тих грошей не давала йому спокою і тьмарила розум. Але як бути? За непевними словами розбійника сам він не знайде ні того Синього берега, ні каменя... А примусити розбійника, щоб той повів його до Синього берега зараз, опівночі — цього він і в думці не припускав. З іншого боку, завтра це можна зробити зовсім безпечно, та яка користь від того йому, Ахмеду-азі? А що більше він вагався, то дужче кортіло самому заволодіти таємницею. Уперше і, мабуть, востаннє випала нагода розбагатіти,

забезпечити спокійну старість — так ось тобі маєш, отака безвихідь!.. Турок боявся, що ніч мине, дорогоцінні нічні години пролетять, а він так нічого й не встигне зробити!..

Тим часом Славчо, очевидно, зрозумів його скруту, бо сказав:

— Давай я тобі сам покажу!

Турок глянув на нього здивовано, потім презирливо хихикнув:

— Ти ба, який хитрий, проклятий гяур!

Славчо промовчав.

— Ти думаєш, я такий дурний, що пущу вовка в ліс? Ахмед-ага — стріляний горобець.

Що правда, то правда, Ахмед-ага був таки стріляний горобець, але ж зараз Ахмед-ага не міг придумати, як йому самому, без допомоги розбійника, дістатися цієї ночі до скарбу. Він стояв розгублений; його очі знову спалахнули люттю і грізно блиснули на розбійника.

— Ну, то хіба що моя дружина зможе тобі показати,— промовив раптом Славчо, ніби ця думка несподівано прийшла йому в голову.

— Твоя дружина? А вона знає?

— Ні.

— То чому ж ти кажеш, що вона може?

— Я їй поясню, вона піде з тобою й покаже.

— Але ж треба зараз, уночі!

— Ну, то й уночі. Покличте її..

Ахмед-ага задумався, потім глянув на Славчо підозріливо:

— А чому саме твоя дружина? Чоловікові, котромусь із селян — я приведу, — ти не міг би пояснити?

— Не хочу.

— Чому не хочеш?

— Завтра ви мене поженете в Софію, на шибеницю. То я хотів би востаннє побачитися з дружиною.

— А якщо я не хочу її кликати?

— Нікому іншому я нічого не розповім.

— А що жаровня вже готова, ти знаєш?

— Роби що хочеш.

Надворі проспівали другі півні.

— Ну й хитрий гяурчик,— удавано добродушно сказав Ахмед-ага.— Добре, хай буде по-твоєму. Знатимеш мою добрість.

Він вийшов, розштовхав жандарма, що хропів на сходах, і розпорядився:

— Піди-но приведи сюди молодицю. Скажи, що Славчо хоче її бачити.

— А коли вона не захоче о такій порі? — запитав жандарм.

— Хапай її за волосся й тягни сюди силою, шельмо! — гаркнув начальник.

Жандарм накинув на плечі бурку й вийшов за ворота. На шум завалували всі собаки кутка. Та невдовзі навколо знову запала глибока тиша.

За чверть години біля двору Недю з'явилися дві тіні, й великі нові ворота зачинилися за ними. Це були жандарм і дружина Славчо. Жандарм тихо звів її по сходах униз і постукав у двері підвалу. Двері відчинилися, жандарм пропустив жінку, а сам залишився зовні, на своєму посту.

Славчо прикипів до дружини радісними очима.

— Доброго здоров'я, Велкано,— тихо сказав він.

— Славчо, Славчо, до чого я дожилася? Щоб отак зустрітися з тобою! Господи, за що мені такі муки? — крізь сльози мовила Велкана, з туги й відчаю заламуючи руки.

— Не побивайся, Велкано, не варто.

— А навіщо ж ти мене кликав? — плачучи, запитала вона.

— Щоб подивитися на тебе, моя люба, бо хто знає, чи доведеться ще коли побачитись...

— Ох, чоловіче, чоловіче! — заголосила Велкана.

— Як там Владко?

— Та Владко здоровий...

— А тобі як ведеться?

— Бідний мій Славчо! Як же це їм удалося спіймати тебе?.. Вони ж тебе, негідники, мучитимуть так, що й не сказати,— голосила Велкана, не звертаючи уваги на турка.

Турок розумів по-болгарському й не пропустив жодного слова з розмови подружжя.

Розсердившись, він підступив до них:

— Ну, годі вам теревенити! Славчо, кажи своїй молодиці, що мав сказати, мені нема часу слухати ваші охи та ахи...

— Ходи-но ближче, Велкано,— стиха мовив Славчо.

Велкана підступила до нього, журно вдивляючись у

його очі.

Славчо пильно глянув на неї і щось зашепотів.

Турок знову розсердився.

— Е, ні, гяуре, ви мені тут не шушукайтесь. Говоріть так, щоб і я чув.

І Ахмед-ага підступив до них майже впритул.

— Слухай, жінко,— ледь тремтячим голосом стиха почав Славчо,— ти знаєш Синій берег?

— Знаю, Славчо.

— Це вже щось,— задоволено підохотив Ахмед-ага.— Кажи далі.

— Там, над Синім берегом, угорі, є великі камені... Ми там гралися, як були малі, пам'ятаєш?

— Пам'ятаю, Славчо,— відповіла Велкана, неабияк подивована цими запитаннями, що не мали нічого спільного із страшним становищем її чоловіка.

— Ти добре пам'ятаєш ті купи каміння?

— Та пам'ятаю, Славчо.

— Ну-ну, чудово,— знову підохотив Ахмед-ага.

Раптом турок відлетів на два кроки, беркицьнувся і, ударившись потилицею об підлогу, простягся навзнак. По несподіваному шумі, викликаному падінням тіла, стало враз тихо.

Турок не ворушився. Кров залила йому голову і сочилась у землю. Тоненька цівка крові потекла й з рота.

Велкана закам'яніла.

Славно тремтів усім тілом і свердлив жертву божевільним поглядом. А сталося ось що: розбійник дочекався, поки Ахмед-ага підійде зовсім близько, вибрав слушну мить і садонув його в живіт своєю велетенською ногою. Він уклав у цей удар усю міць і спритність своїх залізних м'язів, усю лють роздратованого звіра, усю несамовитість своєї злоби, мстивості й відчаю. Він так розрахував силу удару, щоб турок не встиг навіть

крикнути. Від того, що станеться за ударом, залежало його життя, його порятунок. Турок і не охнув.

— Велкано, візьми в нього ятаган і переріж мотузки!

Молодиця опам'яталась і відразу ввійшла в свою роль.

Вона перерізала мотуз, яким її чоловік був прикручений до стовпа.

— Чекай, зараз і цього,— сказала вона, збираючись різати мотуз, що обвивав руки Славно за спиною.

— Не треба,— буркнув Славно, і тої ж миті від нелюдської напруги його м'язів мотуз затріщав і розірвався.

Звільнившись разом від усіх пут, Славно кинувся до Ахмеда-аги, висмикнув у нього два пістолі й застромив їх собі за пояс, потім вихопив ятаган із тремтячих Велканиних рук, ввігнав його туркові в груди й відчинив двері.

— Почекай, я вийду перший.

І він прожогом майнув на сходи, щоб прокласти шлях. На щастя, жандарм дрімав, закутавшись у бурку. Почувши біля себе швидкі кроки, він підхопився й гукнув:

— Ахмед-ага? Це ти?

Славно вже був вихопився на верхню сходинку. Крутнувшись назад, він одним махом приспав жандарма, черкнувши його по голові ятаганом.

Ворота були замкнені. Славно на хвильку розгубився, та по недовгому ваганні повів дружину до хліва. Видершись на його пологу

крівлю, він подав руку Велкані; щойно вона опинилась біля нього, обоє сплигнули на вулицю.

Тої самої миті жандарм на сходах, чи то закричав, чи то скотився вниз,— тільки здійняв якийсь шум і розбудив дворових собак. Розумні тварини, почувши кров, завалували, потім моторошно завили. Невдовзі над усім селом стояв зловісний собачий гавкіт, а над двором багатія Недю здіймався ще й ґвалт жандармів.

Удосвіта двоє втікачів уже були десь аж біля села Влашко, у відрогах Стара-Планини. Славчо не залишив дружину в Белимелі, бо добре знав, що тепер турки помстилися б на ній. Вона не змогла б переконати їх, що невинна в убивстві Ахмеда-аги — навіть дитині ясно, що не хто інший, як вона його вбила, аби звільнити чоловіка від пут. Обоє й мови не заводили про це... Вони разом кинулись бігти, гнані одним почуттям, і навіть подумати не встигли про наслідки, які матиме втеча Велкани. Лише коли посідали на високій, відгородженій зі сходу буковим лісом луговині, згадали про те, про що досі не думали: перед Велканиним зором спливли її дитина й дім. Вона покинула їх напризволяще! Родичів у Белимелі вона не мала, отож і не могла сподіватися, що хтось візьме до себе Владка та догляне дім. Коли небезпека минула, ця нова й виснажлива тривога пройняла все її єство.

— А як же Владко? Як же дім?

— Під три чорти дім,— буркнув Славчо, перемотуючи обмотки.

— Ти, Славчо, господарства не вів, тобі воно не болить... Хіба гайдук про дім дбає?

— Мені тільки за Владка душа болить... А дім — хай хоч западеться.

І Славчо, насупившись, почав пильно вдивлятися в глибину' букового лісу, мовби хотів там щось розгледіти,

— Та й я ж про Владка тобі кажу, чоловіче,— знов озвалась Велкана. — Хто ж його тепер догляне, бідолашного?.. Уб'ють вони його... Що нам робити, Славчо?

— А що робити? Йти далі.

— Йти далі, йти далі... Боже милий! А як же Владко? — простогнала Велкана й затнулась, зустрівши суворий погляд Славчо.

Певно, Славчо мав причини бути суворим, а може, якесь лихе передчуття насторожувало його.

Наближався ранок. На сході займалася зоря. Повіяв ранковий вітерець і стиха загойдав гілля буків. Природа прокидалася; звідусіль долинали шуми пробудження, життя заявляло про себе першим вранішнім трепетом... Заспівали півні у Влашко, розігнавши хриплим кукуріканням сонну тишу. Над головами втікачів зашуміло віття, між ним промайнула пташка і сховалась у листі, ждучи перших променів сонця.

Якийсь час Славчо й Велкана мовчали. Смутні думки ятрили душу... Попереду — цілковита невідомість. І в цих горах день застав їх голих, голодних, беззахисних, гнаних... Велкана тужно зітхала. Серце її повнилось тривогою за Владка, очі — сльозами. Болісна, нестерпна була для неї розлука з коханим дитям, але вона не сміла навіть виплакатись перед чоловіком, бо й його чоло спохмурніло: певне, ті самі, а може, ще й тяжчі думки обсіли й серце Славчо. Але хіба він і досі боїться погоні, що такий насторожений? І Велкана запитала його:

— Славчо, чого це ти все прислухаєшся та придивляєшся?

І справді, Славчо прислухався; тривожний вираз не сходив з його обличчя; що ближчав день, то ясніше проступала тривога. Несказанно загострений звичкою завжди бути насторожі, його гайдуцький слух міг здалеку вловити найменший шум; його барабанні перетинки вмить

розпізнавали найтихший шелест чи будь-який інший невиразний і незрозумілий звук і визначали, звідки він та від чого... Отож Славчо, певно, і стривожився, зачувши такий звук.

Він зробив дружині знак мовчати, став навколішки і знову почав прислухатися.

— То дерева шумлять од вітру,— сказала Велкана, щоб заспокоїти і себе, і чоловіка, бо вона чула тільки цей шум, а може їй лише здавалося, що чує.

— Ні, це кроки,— прошепотів Славчо.

— Кроки? Які кроки?

І Велкана теж стала навколішки й прислухалась... Новий повів вітру приніс із долини виразніші звуки.

— Справді, здається, хтось іде.

— І не один,— додав Славчо.

— Хто б це міг бути, Славчо? — стривожено запитала Велкана.

— Та хто ж, як не жандарми... Нас шукають,— відповів Славчо.

Літні ранки, як відомо, минають швидко, майже бігом. Через кілька хвилин утікачі раптом завважили, що вже зовсім розвиднілося, і крізь темне віття навколишніх дерев пробивається яскраве світло дня... Стало ясно видно всі предмети довкола... Цей раптовий перехід від сутінок до світла зробив становище втікачів дуже небезпечним, майже безвихідним.

Шум кроків ставав дедалі виразніший, а тому й страшніший. Але голосів не було чути: очевидно, переслідувачі, якщо це були вони, йшли сторожко і намагалися не шуміти, щоб самим краще чути.

У ті часи турецьким жандармам не завжди було безпечно з'являтися в цьому глухому гірському краї Болгарії: одне, що звичаї тут були дикі, а друге — що дух свободи й незалежності ще жеврів поміж тутешніх селян. Поява турецьких властей так розбуркувала села, що самим властям недовго було вскочити в халепу. У лісових хащах існували такі неприступні поселення, які ніколи не бачили жандарма, і влада його величності султана поширювалась на них лише формально: ніяких податків вони не платили, бо збирати їх там ніхто не відважувався. Ті дикі, богом забуті місця чимось нагадували країну албанських міридитів[4]. Жандарми — а Славчо таки не помилився, то вони йшли по його сліду,— жандарми повелися вкрай нерозважливо, кинувшись у цей гайдуцький край переслідувати розбійника: все тут було їм йуже, місцевості вони не знали і не могли сподіватися ні на те, що хтось дасть їм правдиві відомості, ні на будь-яку іншу допомогу від селян. Але смерть двох їхніх товаришів цієї ночі, два вбивства, вчинені так несподівано й зухвало, довели їх до нестями, отож вони, зневаживши небезпеку й усякі інші міркування, пустилися в погоню за вбивцями. А може, та зневага до небезпеки пояснювалась тим, що жандарми боялися відповідальності перед начальством за свою бездіяльність після вбивства мусульман.

Та хай там як, а Славчо і його дружині загрожувала страшна небезпека: здавалося, від смерті їм не врятуватися. Буковий ліс, як ми вже казали, доходив лише до того місця, де вони сиділи, а далі вгору, аж до вершини, простиралася широка полонина, яку хіба що на крилах можна було перелетіти, перш ніж турки вийдуть з лісу. Тому Славчо й думати не міг про те, щоб бігти вперед, а пірнути в буковий ліс на схилі й спробувати сховатися за стовбурами дерев було теж нерозумно: це означало б самому влізти в пастку, вибратися з якої годі й сподіватися.

Славчо мав лише кілька хвилин на роздуми. В його уяві постала кривава, страшна й відразлива, як голова медузи, картина нового полону

із стусанами, кайданами, мордуванням і шибеницею. Від того жахливого видива Славчо осатанів — це вже не була звичайна рішучість,— його волосся стало дибом, а в очах з'явився вираз, який буває в розлюченого бика, готового трощити лобом стіни. Велетень-розбійник став ніби ще вищий, його руки судорожно стиснули руків'я заткнутого за пояс ятагана. Очевидно, він вирішив перестріти погоню й посікти жандармів на капусту. Та, напевне, це відчайдушне рішення миттю змінилося на інше, бо ятагана він не вихопив, а натомість кинувся до високого бука і з такою неймовірною спритністю поліз по його товстому гладенькому стовбуру, що за хвилину вже сховався в густій зеленій кроні.

Велкана побігла услід за ним і причаїлася за стовбуром.

Тим часом жандарми мовчки скрадалися узліссям, від якого починалася полонина. І коли Славчо вмостився на одній з нижніх гілок бука, вони опинилися якраз під ним. Жандармів було шестеро, і з ними один селянин — сільський староста.

Славчо припав до гілки, що прикривала його, і розрядив обидва пістолі в жандармів.

Оглушливий грім сколихнув тишу й прокотився гірським безлюддям.

Коли розвіявся дим, Славчо глянув униз. Один жандарм лежав на землі й хрипів у передсмертній агонії. Більше нікого під деревом не було. Крізь листя Славчо побачив, як усі інші втікають, ховаючись за стовбурами від куль невидимих ворогів.

Минуло кілька місяців. Три вбивства, вчинені Белимельцем, здійняли великий шум і дали привід турецьким властям схопити й погнати в Софію майже половину чоловіків з Белимела, на яких указав чорбаджі Недю як на співучасників чи й прямих винуватців зла. Та поступово ця подія стала забуватися, враження від неї стиралося. Село заспокоїлося. Про Славчо нічого не було чути. Гадали, що він пішов з дружиною в Сербію. Але потім

з'явилися туманні чутки, ніби він гасає по навколишніх лісах з новою ватагою, до якої належить і Велкана. Очевидно, ці чутки були правдиві, коли зважити на те, що з Белимела несподівано зникло двоє селян, і то саме тоді, коли турки збиралися відправити і їх до Софії. І ні додому вони не заявлялися, ні звісток про себе не подавали... Владка забрали до себе далекі родичі Велкани, але за її домом не було кому доглянути, тож із нього, кинутого напризволяще, помалу-малу все розтягли і він стояв холодною пусткою.

А навесні чутки про Славчо стали ще упертішими. Розповідали, що його навіть бачили одного разу: він спускався крутосхилом до села Помеждина, де нібито мав таємне гніздечко, а за тиждень перед тим в одного начальника сільської сторожі стріляли тричі підряд, коли він проходив узліссям неподалік від Ляскова. Усі вірили, що стріляла ватага Славчо. Ім'я Славчо дедалі частіше чулося в селі, його образ знову ожив у душах белимельців. Та разом з потаємною радістю від того, що їхній хлоп'яга живий, здоровий і мститься ворогам народу, почували селяни й мимовільний страх, розуміючи, що якийсь новий подвиг Славчо може накликати нові біди на Белимел.

— Чкурнув у гори,— казав чорбаджі Недю,— та вже скоро і з нього шкуру злуплять! Чи не передав би хтонебудь тому горлорізові, щоб він забирався звідси геть і дав нам спокій?

Через кілька днів після цього спускається вівчар Найден увечері з гір і приносить чорбаджі Недю кулю з вирізаним на ній хрестом і каже:

— Дядьку Недю, вітання тобі від Славчо, а щоб ти повірив, що я справді від нього, він передав тобі оцього гостинця.

Недю розгублено глянув на нього, і, не беручи кулі, запитав:

— Ну, чого він хоче? Навіщо мені ця куля?

— А ось навіщо: звелів він переказати, щоб ти завтра вранці прислав для його ватаги двадцять пар опинців[5], півока пороху і око тютюну. А на Іллю готуй гостину — Славчо до тебе завітає.

Недю наїжачився.

— То це ти з таким ділом прийшов від того розбійника?

— Я не винен, чорбаджі. Ти ж знаєш, ми там, на полонині, самі. Спробуй не послухати! Що схоче, те й зробить з нами. Що він сказав, те я й передаю. А ти вже як знаєш.

— Але навіщо ж він кулю послав?

Найден промовчав.

— Що він цим хотів сказати?

— Не знаю, чорбаджі...

— Чи не вбити мене надумав?

— Не знаю, чорбаджі...

Недю взяв кулю, покрутив її й криво посміхнувся:

— Ще й хрест на ній видряпав!

— Так, і хрест є,— підтвердив Найден.

— А навіщо?

— Він цілує хрест божий, ніби присягається на ньому, що коли ти не сповниш того, що він тобі звелів...

Лиховісні вогники спалахнули в очах у Недю.

— Гаразд, передай йому мою відповідь.

Він кинув кулю в Огосту, недбало заклав руки в кишені й сказав Найденові:

— Вітай гайдука Славчо, Найдене.

— Спасибі, чорбаджі.

— Вітай,— вів далі Недю, зблiднувши,— і скажи, що ні опинців, ні пороху я вдома не маю, але піду в Берковиць і куплю, і тютюну куплю — цілу паку.

— А мені що, чекати?

— Ти собі йди, а йому скажи, що порох і опинці я йому не посилатиму, а сам віддам тут на Іллю, коли він прийде в гості… Я йому такий бенкет влаштую, якого він за все життя не бачив.

При цьому обличчя чорбаджі Недю з білого стало зеленим.

Але вівчар слухав лагідні слова Недю, не помічаючи, як страшно змінився той на обличчі, і тому не зрозумів справжнього їх змісту.

— Дякую тобі, чорбаджі. Бувай здоровий,— сказав Найден і, закинувши палицю з торбою на плече, вже був рушив.

Бідний вівчар, очевидно, таки не відчув погрози, що крилася в словах Недю. Це розсердило чорбаджі, бо йому хотілося, щоб Найден зрозумів його й переказав Славчо справжній зміст відповіді.

І Недю роздратовано гукнув вівчареві:

— Скотино! Ти нічого не зрозумів!

Найден здивовано мовчав.

— Скажи тому каторжному зарізяці, хай обов'язково приходить до мене на Іллю. Я пригощу не тільки його самого з усією ватагою. Я й усіх круків з околиці пригощу його м'ясом. А голову його насаджу он там на кілок у тині — птахів лякати.

Найден злякано витріщився на нього:

— Не кажи такого, чорбаджі!.. Біду накличеш на свою голову.

— Може, й ти з ним заодно, собако? — крикнув Недю.

— Боронь боже!

— Тоді забирайся геть! — нетямлячись від люті, вигукнув Недю.

— Прощавай, чорбаджі.

Найден повернувся до нього спиною і зник у пітьмі.

Найден проминув дві вулиці, звернув на третю й постукав у чиїсь ворота. Було темно, хоч в око стрель, навколо — ні душі.

У дворі загавкали дві вівчарки й кинулись на ворота, ладні їх роздерти. Але відразу затихли. Інстинкт підказав їм, що стукає свій.

І справді, Найден стояв перед своїми ворітьми, і собаки були його.

Відчинило йому дівча.

Найден пішов до хати — одне з вікон, заліплене папером, світилося.

У хаті на нього чекало четверо селян — усі сиділи, прихиливши до плеча рушниці. Один із них вирізнявся велетенським зростом і атлетичною статурою. Його широкі плоскі плечі підкреслювали міць могутніх грудей. Було видно, що природні стихії — лютий холод, вітер і спека — наклали свій відбиток на його засмагле, аж чорне лице. Під тонкими, вигнутими бровами, що зовсім не гармонували з грубо витесаним обличчям і величезним тілом, яскраво, але спокійно горіли очі.

Троє інших не відзначались такими могутніми поставами, проте обличчя в них були так само обвітрені, і очі їхні теж блищали, тільки жвавіше. Лише один із них відрізнявся від усіх тим, що не мав ні бороди, ні вусів.

Дивно було те, що той безбородий відставив набік рушницю й замість неї пригортав до грудей дитину. Тому він більше скидався на матір, ніж на розбійника.

Як читач уже здогадався, мова піде про частину ватаги Славчо, до якої належала й Велкана. Велетень — то сам Славчо, а інші два — белимельці.

Разом з Найденом розбійників стало п'ятеро, бо вів був їхнім таємним помічником.

Всі втупилась у нього.

— Ну що, Найдене? — спитав Славно.

— Не хоче.

— Не хоче?

— Сучий син! — вилаявся Найден, жбурнувши торбу.

— Ти розкажи все по порядку,— звелів ватаг.

Найден переповів розмову з Недю.

— То він погрожував насадити мою голову на кілок свого тину?

Найден підтвердив.

— А де він тепер?

— Удома.

— Велкано, облиш Владка, всі йдемо! — наказав Славно.

Та видно, всі здогадалися наперед про рішення Славно і, погодившись із ним, були вже готові йти за ватагом.

Велкана облишила сина.

Владко скривився:

— Мамо, мамо!

— Почекай тут, дитинко, мама зараз повернеться. Ми тільки сходимо в гості до одного чорбаджі,— сказала Велкана, закидаючи за плече поверх короткої суконної бурки рушницю.

Але Владко не переставав схлипувати. Тоді вона нахилилась до нього, поцілувала кілька разів у голову й вийшла надвір, де на неї вже чекали товариші. Тут вони коротко порадились.

— Заскочимо до нього з боку Стаменових, чи як, Найдене? — запитав Славно у вівчаря, який тепер теж був з рушницею.

— Від Стаменових виліземо на огорожу і по груші спустимось до нього у двір.

— Ти підеш перший.

— Так, я піду перший, собаки мене знають, я їх приманю...

—Жінку його й дітей не чіпати.

— Тільки його.

— А що з ним зробимо?

— Може, прикінчимо?

— Ні, це не годиться.

— Залиште його мені,— владно сказав Славно.

Пошептавшись у темряві ще трохи, вони рушили.

Попереду йшов Славно, поряд з ним — Велкана, решта — за ними.

У сонному небі тихо блимали зірки. Вся природа вже поринула в глибокий сон. Темні крони горіхів та інших дерев здіймались довкола, як мовчазні таємничі чудовиська. Вулиця здавалася ще пустельнішою. Тільки кроки п'ятьох порушували тишу.

За десять хвилин ватага зупинилася під огорожею Недю. Найден став на плечі товариша й спритно перескочив у двір.

Уранці все село сколихнула новина, що розбійники повели в ліс чорбаджі Недю. Витягли з постелі й повели!

Ніхто не сумнівався, що це справа рук Славчо.

Люди щиро, від усього серця раділи, що Славчо звільнив їх від того сільського глитая.

Тільки що ж тепер буде? Що, коли знову налетять жандарми, знову почнуть допитувати, катувати й перевернуть усе догори дном?

Сум'яття і страх зростали в Белимелі з кожною годиною і стали майже нестерпні, коли селяни остаточно переконалися, що сам Славчо, а не хто інший, був у селі зі своєю ватагою.

За селом, на березі Огости, знайшли зсунутий з місця великий камінь; біля нього виявилася свіжа чималенька яма, а на виритій землі валялися білі меджидії й декілька лір[6].

Отже, тут було закопано видинську скарбницю, і минулої ночі Славчо викопав її!

З дому Недю розлягався нестямний лемент його рідних.

Але тільки там і плакали. А по всьому селу зникнення Недю викликало живу радість.

— Коли вже він потрапив до рук Славчо — живим не вирветься,— казали селяни.

—— Ну й нехай, так йому й треба! Давно просився!

— Дай боже сили таким молодцям, як Славчо! Що задумав — те й зробить. Таки ж і молодчага!

Інші додавали:

— Та Недю такий звір, що й туркові далеко! Краще хай Славчо одного його порішить, ніж десятьох турків...

Ці та інші подібні вияви зловтіхи не віщували нічого доброго для чорбаджі Недю.

Минуло чимало часу, а про Недю нічого не було чути.

Сільський староста повідомив властям у Берковиці про зникнення Недю; знову прибули жандарми, допитували, робили обшуки, нишпорили по околицях, але ніяких слідів Недю не знайшли.

Нарешті власті махнули рукою й припинили розшуки.

— Не варто морочитись з-за якогось там шолудивого гяура,— вирішили вони.

На Петра в Белимелі, як завжди, влаштували хоро[7].

Строката вервечка дівчат і молодиць, юнаків і холостяків, святково вбраних і заквітчаних, звивалась на просторій площі перед домом Недю. Вигравали дві волинки, і веселощам белимельської молоді не було меж.

Багато селян зібралося всередині кола і побіля нього — подивитися на розпашілих від танцю радісних дівчат.

А в синьому небі весело сяяло сонце й заливало природу, як навесні, благодатним промінням, викликаючи радісний трепет у всьому, що здатне відчувати, бачити й розуміти його. Високі вершини Стара-Планини, то занурені в небесну блакить, то увінчані сріблясто-ватяними хмарами, різко вимальовували на небокраї свій величний профіль. По верхів'ях і схилах гір під лагідним промінням цього чудового осіннього сонця ніжились уже вигорілі, оголені полонини. Ближче, біля підніжжя Балкани, виднілися темно-зелені пасма горбів і невисоких хребтів, укритих густими грабовими лісами, що яскраво поблискували на сонці. їх огортала таємнича ефірнопрозора мла, надаючи їм чарівливості якоїсь туманної картини. З півночі на село мовчазно, навіть можна сказати, тужно світили голими схилами горби й пустельні пригірки — ні шуму, ні затінку бодай ріденького лісочка; немов позбавлені спадку, заздрісно дивилися вони на розкішне вбрання інших. Лише якась миршава отара ледь помітно повзла по них, більше схожа на розсип каміння, ніж на овець.

А велике хоро перед домом чорбаджі Недю рухалося дедалі жвавіше, веселіше і п'янкіше. Волинки примовкли, і танок тривав під ритм пісні. Пісню співали дружно й захоплено всі дівчата, бо була вона нова і всі розуміли її зміст, усім вона припала до серця. Так, пісня була нова. Ось вона:

Ой, на Юра спозарану

Встала молода Велкана

Двір широкий підмітала,

На гори сині поглядала,

Підмітала та й співала:

— Чи хто чув, чи бачив диво:

Йде дівчина-воєвода,

За нею хлопці-молодці,

Сімдесят дужих звитяжців,

Сімдесят та ще й сім разом!

Приводить Велкана молодців

У ліс густий та зелений,

Під бук високий, зелений,

Де б'є джерело студене.

І каже до Славчо Велкана:

— Мій вірний прапороносцю,

Щось я тебе запитаю,

Ти ж мені правду повідай:

Сердиті на мене хлоп'ята,

А за що — мені не кажуть,—

Славчо до неї промовив:

— Гей, молодице Велкано!

Щиру повідаю правду,

Бо нащо неправду казав би?

Ось що скажу я, послухай.

Хлопці про тебе, Велкано,

Так поміж себе говорять:

"Жінка — хіба воєвода?

Де вже на шаблях їй битись,

Голови вражі стинати?

Жінці не бути над нами!" —

Сказала йому Велкана:

— Мій вірний прапороносцю!

Он бачиш глибоку яму?

Сидить у тій ямі Недю,

Недю, глитай скажений,

Отой душогуб проклятий.

Сім років уже минуло,

Як Недю живе в тій ямі,

Ланцями тяжкими окутий.

Веди-но, Славчо, до мене

Глитая проклятущого,

Душогуба скаженого.

Нехай побачать хлоп'ята,

Чи вміє твоя Велкана

Голови вражі стинати,

За воєводу вам бути...

Раптом пісня урвалася; щось викликало замішання в хоро, і воно збилося з ритму. Всі звернули погляди на середину вервечки, де її щойно розімкнули, стаючи до танцю, сім чи вісім нових танцюристів. Це також були селяни, але серед них виділявся якийсь велетень, а поряд з ним безвусий молодик.

— Славчо! — сколихнувся натовп.

— Велкана! — зашепотіли повсюди.

— І ватага тут! — загукали в різних кінцях.

Хоро відразу спинилось, проте не розпалося. Жоден чоловік, жодна дівчина не відважились першими вийти з нього.

Але розгубленість тривала лише якусь мить.

Зненацька хоро знову гойднулось, і знову полилася пісня — полинула до своєї кривавої розв'язки.

До дівочих голосів долучився і дзвінкий голос Велкани. Він відрізнявся від усіх інших своєю силою.

І хоро знову весело загойдалося, захмеляючи нестримним ритмом.

Тепер погляди селян, мов зачаровані, були прикуті до легендарної ватаги. Усіх неймовірно дивував не пожіночому суворий, ба навіть жорстокий вигляд Велканиного обличчя. У чоловічому одязі, на поясі довгий ятаган з рукояттю слонової кості і дві кобури з пістолями — вона була геть невпізнанна.

— Ти ба, яка красуня стала в цьому вбранні,— казали селяни.

А дівчата? А молодиці? У цю хвилину не було серед них такої, яка б не заздрила Велкані й не прагнула в душі опинитися на її місці.

Хоро нарешті скінчилося, бо танцюристи аж із ніг падали від утоми.

Усі збіглись до Славчо й Велкани. Навколо ватаги утворилась непрохідна стіна — селяни один поперед одного товпились потиснути

руку гайдукам і привітати їх. На радощах поприносили казанки з вином, селяни частувалися разом з гайдуками і браталися з ними.

Усі забули про небезпеку, віддавшись природному торжеству братніх душ, яке виливалось вільно й невимушено.

Люди нетямилися з радості. Вони геть захмеліли, захмеліли не стільки від вина — жінки й зовсім не пили його,— скільки від якоїсь незрозумілої, дитячої, самозабутньої радості через цю несподівану й водночас небезпечну зустріч. Ніхто й не думав, що може статися щось таке, як зрада, як донос туркам... Здавалося, разом із зникненням чорбаджі Недю в селі пропав будь-який злий помисел, будь-який нечистий намір. Знищено Недю, то за одним махом знищено й зло... А крім того, турки в'язали, забирали з села й катували людей, хоч ті й ні в чому не були винні, хоч ні сном, ні духом нічого не знали про Славчо... Та й тоді, якби не Недю, хіба знайшовся б хтось такий, хто став би доносити владі чи клепати то на того, то на іншого? Отож селяни мали всі підстави не тремтіти перед привидом зради й веселитися щиро й невимушено.

Лише рідні Недю були у відчаї.

Та ось Славчо звернувся до людей:

— Браття і сестри, гарну пісню ви склали, до душі вона моїм хлопцям, тільки маю щось вам сказати: не все в пісні правда!

— Коли щось не так, то поправ нас! — закричали дівчата.

— І справді, коли вже прийшли в гості — кажіть усе як є,— загули чоловіки.

— Я скажу,— втрутилась Велкана,— воєвода не я, а Славчо!

Дівчата здивовано переглянулись: якщо Велкана не воєвода, то навіщо й пісня!

Вони зніяковіли.

— Але ж не пропадати пісні! — нарешті обізвались рішуче дівчата і враз голосно й весело розсміялися.

— Пісня гарна й така, як є,— докинули й інші.

— Та я ж і не кажу, щоб ви її переінакшили,— підхопив Славчо,— треба тільки наприкінці підправити.

— Як? Як?

— Отам, де ви кажете про Недю, що його зарізали...

— А що, його повісили? — перебили Славчо.

— Та й не повісили...

— Виходить, кинули в яму?

— І не в ямі він.

— Ну, досить того, що здох, а як — то вже нас не цікавить,— відгукнулися селяни.

— Недю живий,— сказав Славчо.

Ці слова справили на всіх неприємне враження.

— Живий?

— Невже живий?

— Виходить, утік?

— А де ж він тепер?

Запитання сипалися градом.

Славчо про щось пошепотівся з товаришами, тоді обернувся до людей і сказав:

— Не бійтеся, Недю в наших руках!

— То ви його тримаєте? Слава богу!

— Ми його тримаємо добре. А зараз хочемо запитати у вас, що з ним робити? Ви більше за нас натерпілися від Недю... Кажіть, браття, як його покарати?

Селяни почали перешіптуватися.

У цей час натовп довкола гайдуків під чиїмсь сильним натиском почав розступатися. Багато хто обернувся, щоб побачити, в чому річ.

— Та не пускайте її! — крикнув хтось.

— Назад, назад!

— Чого вона тут верещить?

У натовпі наростав гнів на ту, що намагалася прорватись наперед.

Славчо, чия голова височіла над усіма іншими, побачив, що й до чого.

— Ця молодиця — дружина Недю? — запитав він.

— Авжеж! Вона!

— Гоніть її назад! — знову закричали селяни.

— Гей, ти, чого тобі тут треба?

— Назад!

— Славчо! Славчо! Пусти мене! — відчайдушно, кричала дружина Недю, насідаючи на тих, що відштовхували її.

Славчо махнув рукою, Велкана теж.

— Пропустіть молодицю,— сказали вони.

На їхні слова натовп розступився й дав жінці дорогу.

Це справді була дружина Недю.

— Ну, молодице, що ти хотіла сказати? — суворо запитав Славчо.

— Знаємо, чого їй хочеться, та нічого в неї не вийде,— сердито бурчали селяни.

— Нехай поплаче, як люди поплакали від її чоловіка. Бог усе бачить.

Нарешті селяни вгамувалися.

Дружина Недю, ще молода, але дуже виснажена селянка, підступила ближче, заплакана й простоволоса. Упавши на землю, вона обняла Славчо за коліна.

— Відпусти його, відпусти його, Славчо! Вік за тебе молитимусь, пожалій мене, молю тебе, Славчо!..

І заплакала ще дужче.

Запала мертва тиша. Всі прикипіли очима до жінки, що лежала на землі в ногах у воєводи. Хто б міг повірити три місяці тому, що гордовита дружина чорбаджі Недю цілуватиме ноги гайдукові Славно? І диво дивне! Натовп, щойно жорстокий, пом'якшав, гнів його почав спадати. Видовище приниження і такого глибокого відчаю пробудило в душах людей замість недавньої ненависті якесь нове, добріше почуття... Горе жінки, яка, зрештою, нічим не була грішна чи винна перед ними, зворушило їх.

— Бідолашна молодиця! — загомоніли селяни.

І, ніби за якоюсь мовчазною згодою, звідусіль залунали голоси:

— Воєводо, воєводо, пожалій Недю, просимо тебе!

— Відпусти його, відпусти його! — підтримали інші.

— Хай повертається і знає, що з нашої ласки живий залишився!

— Ми йому прощаємо!

Незабаром усі вже просили про помилування і прощення. І, що робить честь людяності,— жоден голос не вимагав смерті.

— Добре! — погодився Славчо.

Звертаючись до дружини Недю, він сказав:

— Ну, молодице, чекай Недю на вечерю... Оце моє слово... А тепер неси сюди трирічного та почастуй нас на дорогу.

Щаслива молодиця не знала, що й сказати... І кинулась цілувати руки всім, хто просив за Недю.

— Тільки ж дивися, щоб твій чоловік узявся за розум, щоб був людиною та пам'ятав, що він болгарин,— повчально казали старі селяни.

— Буде, буде добрий, як голуб, лагідний, як ангел буде тепер Недю... Справді, ось побачите, кажу вам,— майже несвідомо відповідала вона.

— Ну, ти чула, що воєвода наказав? Неси трирічного та частуй усіх. І в вас сьогодні свято.

Молодиця чимдуж помчала додому, і невдовзі на площі під веселі тости й розмови полилося з барильця вино чорбаджі Недю. Здавалося, тепер усі були щасливі з того, що разом зробили добре діло.

Після цього випадку ватага кудись зникла і більше нічим не давала про себе знати.

А чутки ходили різні. Дехто казав, що ватага перебралася в інше місце і там робить своє діло, інші запевняли, що її посікли на капусту десь у Врачанських горах, треті доводили, що то неправда.

А насправді Славно розпустив ватагу і разом з дружиною подався в Сербію, в Неготин, де й оселився.

Йому припала більша частка з видинської скарбниці, тож він зайнявся торгівлею і завдяки своїй працьовитості та метикованості незабаром розбагатів і став одним з найзначніших людей у Неготині. Коли звільнили Болгарію, неготинський торговець знову переселився на батьківщину і став мировим суддею.

І треба сказати — це один з кращих мирових суддів. Він так добре вміє визначити, хто правий, а хто винний, як колись умів садонути ногою в пузо. Чого лишень не навчиться людина?

І кілька слів на завершення: останній подвиг Славчо в Белимелі, тобто його поява з ватагою в селі на Петра та його участь у хоро, залишився таємницею, і турки так ніколи й не дізналися про те щире братання белимельців з розбійниками.

Єдиною недоброю людиною, яка могла б заявити про це властям, був Недю.

А він і справді ще на Петра під вечір повернувся до своєї дружини. Але відтоді Недю став іншою людиною... Читачі впевняться в цьому, коли ми їм скажемо, що в 1876 році серед багатьох селян, яких запідозрили в сприянні загону Ботева і тому погнали зв'язаних до Софії, першим ішов белимелець Недю!

[1] Г а й д у к и — учасники збройної антифеодальної боротьби південнослов'янських народів проти турецьких загарбників (XV—XIX ст.ст.).

[2] Турецький можновладець із Берковиця, який у 1876 р., під час сербської війни, зі зграєю башибузуків спустошив Чипровський монастир. (Прим. автора.)

[3] Ч о р б а д ж і (болг.) — сільський багатій.

[4] М і р и д и т и — одне з албанських племен.

[5] О п и н ц і (болг.) — селянське взуття з сиром'ятної шкіри.

[6] Меджидія, ліра — турецькі гроші.

[7] Х о р о — болгарський народний танець.